

Ýewropada osmanly patyşasy we Ömer Faiz ependi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Ýewropada osmanly patyşasy we Ömer Faiz ependi ÝEWROPADA
OSMANLY PATYŞASY we ÖMER FAIZ EPENDI...

2006-njy ýylda aramyzdan giden ussat taryhçy Jemal Kutaý 187 sany kitap ýazyppy. Käbirleri köp «jedeli edilen» eserler, dokumental filmler, ýatlamalar, taryhy kitaplar...

Ýakynda onuň ir döwür ýazan kitaplarynyň birini okadym.

«Soltan Aziziň Ýewropa ýolýazgysy».

Okap durkam käte oýa batdym, käte güldüm.

Patyşa Abdyleziziň Ýewropa resmi sapary 1867-nji ýylda bolup geçýär.

Iň esasysy-da taryhymyzda (uruşlardan başga) ilkinji we iň soňky gezek osmanly patyşasy daşary ýurda çykýar. Patyşa bu resmi sapara çykмага biraz ýaýdanypdyr.

Şol wagtyň sadrazamy (baş weziri) we harijiýe naziri (daşary işler ministri) bolan Ali we Fuat paşa dagy progressiw pikirli adamlar. Olar patyşany muňa zordan diýen ýaly razy edipdirler. Ýolagçylyk Stambuldan gämi bilen başlapdyr...

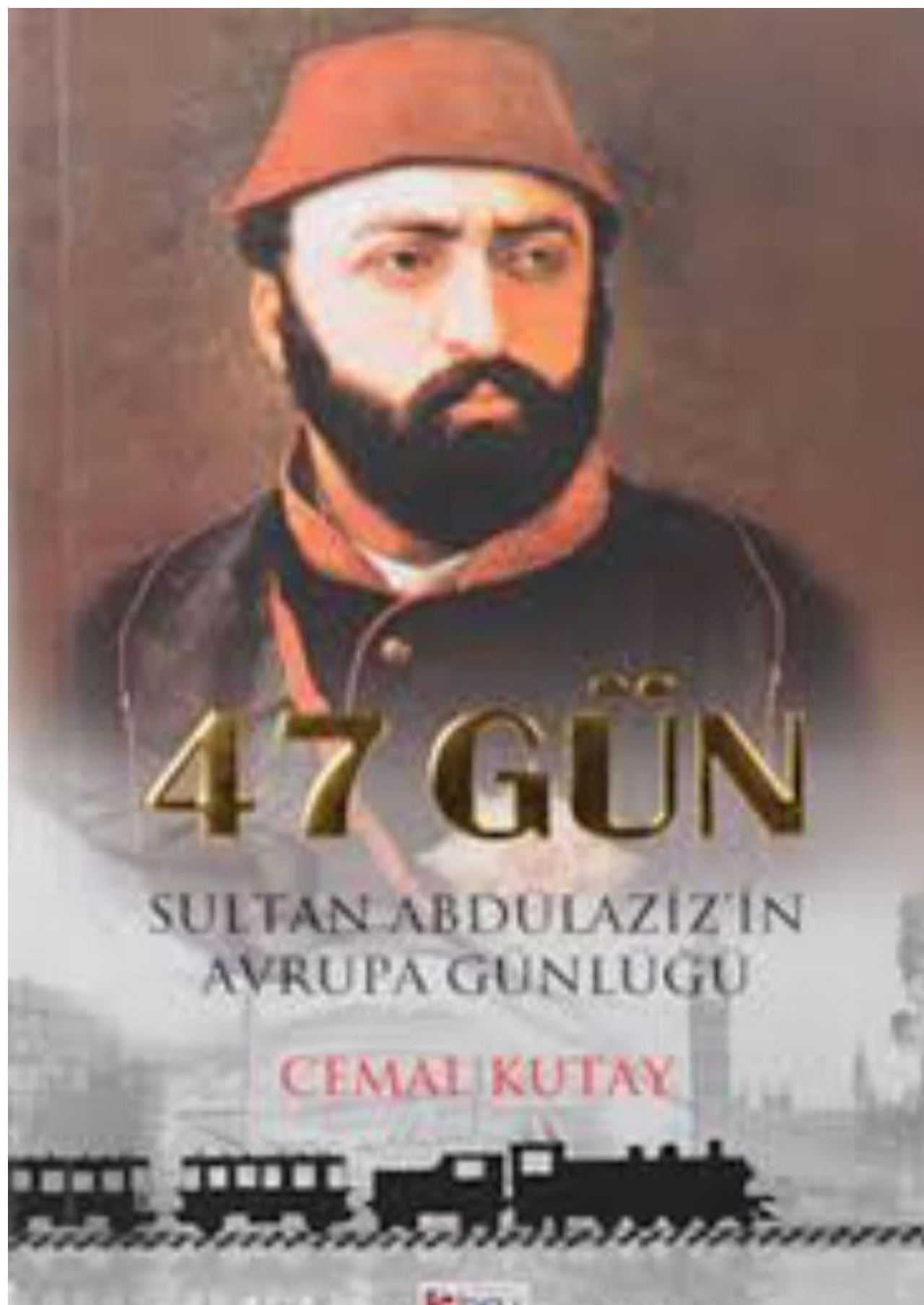
Ber eliňi, Fransiýa! Birinji duralga Parižde açylýan bütindünýä sergisi. Ol ýerdenem Angliýa, soňra Belgiýa... Hem Germaniýanyň, Awstriýanyň, Bolgariýanyň üstünden Garadeňiz arkaly Stambula gaýdyp gelinýär. Resmi sapar 47 gün dowam edipdir, hemme ýerde dabaraly garşylaýyş çäreleri guralypdyr. Patyşanyň ýanynda birgiden adam bolupdyr. Olaryň birem Stambulyň şähri-emini (şäher häkimi) Ömer Faiz endi eken. Köpi gören, degişgen, ýiti zehinli adam.

* * *

Soltan Abdylezizem haýbatly, pälwansypat adam bolupdyr. Baran ýurdunda ony uly gyzyklanma bilen garşylapdyrlar. Onuň hormatyna korolewalaryň gatnaşýan resepsiýalary guralypdyr, nyşanlar dakylapdyr, tansly ballar, dabaraly zyýapatlar berlipdir, paradlar geçirilipdir.

Patyşa bu ýurtlaryň iň ýokary wezipeli adamlary tarapyndan görlüp-eşdilmedik görnüşde garşylanypdyr.

Delegasiýanyň ähli agzalary, patyşanyň özem Ýewropanyň siwilizasiýasyna haýran galypdyr. Aýally-erkekli ýaşaaýyş olaryň düýşlerinde-de görmedik zady. Şoň üçin olar öz aralarynda jedel edipdir: «Ýewropa bular ýaly ösen wagty biz näme üçin beýle yza galdyk?»

* * *

Sadrazam Ali paşa resmi sapara çykmarka Stambulyň şähri-emiini

Ömer Faiz ependä şeýle tabşyryk beripdir: «Ependi hezretleri, saparyň dowamynda gündelik ýöredersiňiz. Näme görseňiz, näme eşitseňiz ýazarsyňyz. Gündelik ýöredeniniňizde içiňizden näme pikir gelse ýazyň, hiç hili resmilige ýol bermäň».

Ömer Faiz ependi ýetmiş ýaşyndan geçenem bolsa, wäşi, gürrüňçil, gönümel adam eken. Ol birinji günden başlap gündelik ýöredipdir we gören zatlaryny kagyza geçiripdir. Saparyň dowamynda diňe özüniň däl, bütin delegasiýanyň aklyny sägindiren wakalary we ýewropa ýurtlarynyň ösenligini birin-birin beýan edipdir.

Ine, merhum Jemal Kutaý ussadymyz ençeme ýyldan soň şol «Gündeligi» ele salypdyr we kitabynda biziň dykgatymyza ýetiripdir.

* * *

Zyýapatlar, tansly ballar, abat şäherler, zawod-fabrikler, senagat kärhanalary, göm-gök öwüsýän meýdanlar, köçelerde eýläk-beýläk geçýän siwilizlenen adamlar...

Ýewropa adamynyň ilkinji gezek görýän bu bugdaýreňk, pişge murtly, gelşikli osmanly erkeklerine haýran galyjylykly seredişler we elläp görmeler...

Düzüminde aýal bolmadyk delegasiýamyzyň hemme erkegi ýörite saýlanyp alnypdyr. Boýlary 1,80-den pesde bolmadyk peşeneli pyýadalar.

Ýewropaly aýal-gyzlar bulary görenden elläp görmäge başlapdyr! Aýallar biziňkilere haýran, ömürlerinde ilkinji gezek ýönekeýje geýnen we bürenjeksiz-ýaşmaksyz aýallary gören biziň erkeklerimizem olara haýran!

* * *

Ömer Faiz ependini protokol düzgünlerine laýyklykda Parižiň şäher sowetiniň başlygy bilen duşuşdyrýarlar. Biziň Ömerimiz bolýan zatlary görende gözüne ynanmandyr. Mysal üçin köçeler her gün tekerli munisipalitet maşynlary bilen suwlanypdyr. Duşuşykda Parižiň şäher sowetiniň başlygy sorapdyr:

– Siz Stambulda köçeleri nähili suwlaýarsyňyz?

Köçeleriniň suwlanýandygyny ömründe birinji gezek gören Ömer Faiz epensi şobada jogap beripdir:

– Bizde şäher sowetiniň köçeleri suwlamagyna hajat ýok. Naharhana ýöredýänler hapa suwuny köçe dökýär. Sertaraşlar sabynly suwuny köçä dökýär. Öýlerden kir suwlary köçä dökülýär. Bakgallar meselem peýnir gabynyň düýbündäki suwuny, zeýtun basyran gabynyň suwuny, kofeçi ýuwan çäýnek-käseleriniň suwuny hemişe köçä drkýär. Şeýdihem biziň köçelerimiz halk tarapyndan wagtly-wagtynda suwlanyp-arassalanyp dur!

Parižiň şäher sowetiniň başlygy bu gezek:

– Siziň Stambul şäher sowetiňiziň býžeti näçeräk? – diýip sorapdyr.

Ömer Faiz ependi esli salym pikirlenipdir. «0 nämäň býžeti, gadyrdan? Bizde býžet diýen zat ýok» diýip bilmändigi üçinem kellesine gelen sany aýdyp goýberipdir. Fransuzyň akyl logikasy bu sany almandyr:

– Ýöne bujagaz pul bilen hiç zat edip bolanog-a!

Ömer Faiz ependi-de dogry sözüni gaýgyrýan adam däl. Ol şobada:

– Bolmanam biz hiç zat edemzok-da! – diýipdir.

* * *

Ýewropa sapar edilerem, alkogolly içgiler, meý-şeraplar bolmazmy!

Ömer Faiz ependi teatrda özleriniň hormatyna guralan zyýapatlary gürrüň berýär:

«Bufetlerde çeşmeler (krançikler) dygysyz gözlenýän we halanýan içgileri näçe diýseň akdyryp durdy. Dogrusyny aýtsak, her dürli ikerjiňlenmäni bir gyra goýup, bularyň hemmesinden datdyk. Fuat paşa hezretleri maňa delegasiýanyň ymamy Hasan Nami ependiniň bu mürähetlere goşulyp-goşulmaýandygyny soranda, mollamyzy halas etmek üçin «Içýäniň nämedigini bilmek üçin ymam ependimiz datman-etmän nädip fetwa beribilsin! Onuň alyhezreyleri muny mazaly seljermän karara geläýjekmikä» diýdim».

Aýdysyndan «edýäniň näme» diýilmejek azat ýurda aýagyny seken

ymam endimizem içip kellesini sämedipdir!

* * *

«Köçelerde halk bize uly gyzyklanma we teşnelik bilen seredýärdi. Bir ýaş zenan nämüçin köpimiziň sakgallydygyny sorady. «Sözümiziň diňlenmegi üçin» diýdim. Ol şonda gökje gözlerini gyryp-gyryp edip, ikinji soragyny berdi. «Hemmäňizem-ä sakgally ekeniňiz, kimiň sözünü diňlemeli indi?» Şobada jogap berdim. «Kimiň sakgaly uzyn bolsa, şoňky diňlenýär!»

* * *

Soltan Abdyleziz kyrk ýedi güne çeken resmi saparyndan ýadaw, ýöne keýpihon halda dolanýar. Ol ýanyndakylar bilen birlikde hem Ýewropa, hem daşary ýurtlara ilkinji (we iň soňky) gezek çykan patyşa bolma titulyňy gazanypdy, şol sanda ol ýerlerde gören siwilizasiýasyndan köp zatlary öwrenipdi.

Aslynda Ýewropadaky siwilizasiýa bütin delegasiýany haýrana goýupdy. (Resmi saparda şol wagt şazada bolan Abdylhamyt hem bar eken).

* * *

Aradan uzak-uzak ýyllar geçdi. Emma bu resmi sapardan we ýewropa siwilizasiýasyndan hiç hili sapak alynmady, hiç zat öwrenilmedi. Hemme zat yatdan çykdy gitdi, öňki hammam, öňki tas öňki-öňkiligine dowam etdi.

Osmanly ýyllaryň dowamynda kese ýerlileriň boýunturygyna girip çagşady we taryh arenasyndan çekildi... Çünki bu döwlet dini fanatizmiň, jahlyýetiň zynjyrlary astynda yza galypdy we yzanda-çuwan halda ikiýana urunýardy. Şeýdibem boljak iş bolupdy.

Emin ÇÖLAŞAN.

«SÖZCÜ» gazetini, 21.09.2024 ý. Taryhy makalalar